

1 НЕОЛІБЕРАЛІЗМ ВИЙШОВ З ЛАДУ

Коли 15 вересня 2008 року збанкрутував Lehman Brothers, мій оператор змусив мене кілька разів пройти повз безладно припарковані лімузини, вантажівки із супутниковими антенами, охоронців та розорених банкірів біля головного офісу банку в Нью-Йорку, щоб він міг знімати мене посеред хаосу.

Коли я дивлюся на цей натовп майже сім років по тому, коли світ досі оговтується від наслідків того дня, запитую себе: що таке знає тепер той чоловік перед камерою, чого не знав тоді?

Я знав, що почався спад: щойно проїхав Америкою, знімаючи репортаж про закриття 600 кафе Starbucks. Я знав, що в глобальній фінансовій системі спостерігається напруження: говорив, що великий банк на порозі краху, за шість тижнів до того, як це сталося². Я знав, що ринок житла в США знищений: бачив будинки в Детройті, виставлені на продаж за 8000 доларів. Крім того, я знав, що капіталізм мені не подобається.

Але я не мав жодного уявлення про те, що капіталізм у його нинішньому вигляді от-от зруйнує сам себе.

Фінансова криза 2008 року скоротила світове виробництво на 13 %, а світову торгівлю — на 20 %. Зростання світової економіки було негативним — за шкалою, де зростання нижче 3 % вважається спадом. На Заході це спричинило депресію, що тривала довше, ніж у 1929–1933 роках, і навіть зараз, за повільного відновлення, більшість економістів нажахана перспективою довготривалої стагнації.

Але депресія, що настала після банкрутства Lehman Brothers, — це не основна проблема. Реальна проблема полягає

в тому, що прийде за нею. І щоб зрозуміти це, ми повинні шукати відповіді далеко за межами безпосередніх причин катастрофи 2008 року й вивчати їхні глибинні джерела.

Коли у 2008 році світова фінансова система зазнала краху, попередню причину вирахували досить швидко: борги, приховані в неправильно оцінених продуктах, відомих як «структурні інвестиційні інструменти»; мережа офшорних та нерегульованих компаній, відома — щойно вона почала виказувати ознаки колапсу — як «тіньова банківська система»³. Пізніше, коли почалися судові процеси, ми побачили масштаб злочинних дій, які стали нормальною практикою в період наближення кризи⁴.

Однак ми всі працювали наосліп. А все тому, що не існує моделі неоліберальної економічної кризи. Навіть якщо ви не погоджуєтесь з усією ідеологією — кінець історії, плаский світ, капіталізм без конфліктів — основна ідея системи полягає в тому, що ринок корегує сам себе. Те, що неолібералізм може впасти під вагою своїх суперечностей, і тоді, і зараз неприйнятне для більшості.

Сім років по тому система стабілізувалася. Узявши під контроль державні борги, що становили приблизно 100 % від ВВП, і надрукувавши грошей, вартістю близько однієї шостої від світового виробництва, Америка, Велика Британія, Китай та Японія зробили ін'єкцію адреналіну, щоб відвернути зупинення економіки. Вони врятували банки, забуваючи й приховуючи їхні величезні борги: деякі списали, деякі перевели до категорії суверенних (державних), деякі затаїли всередині об'єктів економічної діяльності, що були безпечними, бо центральні банки підтвердили їх надійність.

Потім, завдяки програмам жорсткої економії, вони зняли фінансовий тягар з людей, які здійснювали необдумані інвестиції, і переклали його на громадян, що одержують соціальну допомогу, працівників бюджетної сфери, пенсіонерів та, насамперед, на майбутні покоління. У країнах, по яких криза вдарила найсильніше, пенсійна система була зруйнована, пенсійний вік зростає так, що нинішні студенти вийдуть на пенсію в сімдесят років, а заклади освіти приватизують, щоб випускники змушені були все життя виплачувати вели-

чезний борг. Сфера послуг знищується, а реалізація інфраструктурних проектів затримується.

Але навіть нині багато людей не розуміє справжнього значення словосполучення «бюджетна економія». «Бюджетна економія» — це не сім років скорочення витрат, як у Великій Британії, і навіть не соціальна катастрофа, нав'язана Греції. Тіджан Тіам, генеральний директор Prudential, розкрив справжній сенс жорсткої бюджетної економії на форумі в Давосі у 2012 році. Профспілки — «ворог молодих людей», сказав він, а мінімальна заробітна плата — «механізм для знищення робочих місць». Права робітників і гідна заробітна плата стоять на шляху відродження капіталізму, а відтак, на переконання фінансиста-мільйонера, вони мають зникнути⁵.

Ось реальна мета проекту жорсткої бюджетної економії: на декілька десятиліть знизити заробітну плату й рівень життя на Заході, доки вони не стануть відповідними до рівня життя й заробітної плати середнього класу в Китаї та Індії, який розвивається.

Тим часом на тлі відсутності будь-яких альтернативних моделей уже вимальовуються умови для нової кризи. Реальна заробітна плата впала або залишилася на тому самому рівні в Японії, країнах Півдня Європи, США та Великій Британії⁶. Тіньову банківську систему відновили, і нині вона більша за масштабами, ніж у 2008 році⁷. Сукупний світовий борг банків, домогосподарств, компаній та держав світу від початку кризи зріс на 57 трильйонів доларів і зараз майже втричі більший від світового ВВП⁸. Нові правила, які вимагають, щоб банки мали більший резерв, були пом'якшені та відтерміновані. А один відсоток мешканців став ще багатшим.

Якщо відбудеться ще одне фінансове божевілля, за яким настане новий колапс, то вже неможлива друга операція з порятунку банків. З огляду на те, що нині державні борги сягають найвищого рівня за весь післявоєнний час, а системи соціального забезпечення в деяких країнах просто розвалені, в обіймиці не залишилося куль — принаймні того калібру, яким стріляли у 2009–2010 роках. Порятунок Кіпру в 2013 році був тестовим майданчиком: що станеться, якщо

великий банк або держава збанкрутують. Вкладники, які тримали в банку суми понад 100 тисяч євро, втратили все, що перевищувало цю суму.

Це короткий виклад того, що я дізнався відтоді, як «помер» Lehman Brothers: наступне покоління буде біднішим за це; стара економічна модель зламалась і не може відновити зростання економіки, яке не супроводжувалося б фінансовою нестабільністю. Того дня ринки представили картину майбутнього капіталістичної системи, яку на той час я зрозумів лише частково.

«Ще один наркотик, на якому ми сидимо...»

Надалі нам варто звертати увагу на емотикони, смайлики та цифрові підморгування, які використовують фінансисти, коли знають, що роблять щось не так.

«Це ще один наркотик, на якому ми сидимо», — запускаючи скандально відому схему «Репо 105», визнає в листі менеджер Lehman Brothers. Ця операція давала змогу приховати борги з балансу Lehman Brothers через їх тимчасовий «продаж» і подальший викуп після того, як банк представить свій квартальний звіт. Іншого менеджера Lehman Brothers запитали, чи легальна така операція, чи інші банки чинять так само і чи приховує це дірки в нашому балансі. Він відповів: «Так, ні, так :)»⁹.

У рейтинговому агентстві Standard & Poor's, працівники якого свідомо неправильно оцінили ризик, один співробітник написав іншому: «Сподіватимемось, що ми всі будемо багатими й на пенсії, коли цей картковий будинок завалиться», — і додав смайлик :o)¹⁰.

Тим часом трейдер Фабріс Турр із лондонського відділення Goldman Sachs пожартував:

У системі постійно зростає рівень використання леввериджу, а вся система от-от завалиться... єдиний, хто може вижити, — надзвичайний Фаб... який перебуває посеред усіх цих складних, екзотичних угод з великим обсягом позик, які він здійснив, не розуміючи до кінця всіх наслідків такого неподобства!!!